

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

Грецька-Миргородська Вікторія Вікторівна

УДК 330.46:519.865:336.22

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОЇ
ЕКОНОМІКИ В ТРАНЗИТИВНИХ СУСПІЛЬСТВАХ**

08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародного бізнесу та економічної теорії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор

Воробйов Євген Михайлович,

професор кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор

Гражевська Надія Іванівна,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

завідувач кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки;

кандидат економічних наук, доцент

Москвіна Анастасія Олегівна,

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,

доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки.

Захист відбудеться 28 лютого 2020 року о 14-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.01 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61002, м. Харків, вул. Мироносицька, 1, ауд. 2-14.

Із дисертацією можна ознайомитися в Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий 24 січня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. М. Соколов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Концепції соціалізації економіки спрямовані на пошук оптимального поєднання продуктивних сил ринку і держави для вирішення соціальних проблем на підставі узгодження принципів економічної ефективності та соціальної справедливості. Незважаючи на відмінності, вони мають спільні аспекти, серед яких ефективний ринок й активна роль держави у забезпеченні соціальних гарантій і захисту.

Масштабний перехід до ринкової економіки, який охопив країни планової економіки з кінця ХХ ст., ініціював дослідження особливостей соціалізації економіки, що реформується. Актуальність цих питань зумовлюється тим, що, на відміну від попереднього досвіду розбудови моделей соціалізації економіки, яка проводилась в межах вже сформованої ринкової системи, у транзитивних умовах вона ускладнюється переходом від неринкового господарства. По-друге, ринкова трансформація розгортається в епоху інформаційної економіки, яка висуває нові вимоги до розвитку людини та модифікує ринкові стимули. Це визначає необхідність змістовного розвитку теоретичної бази соціалізації економіки в умовах трансформацій. Важливість такого розвитку з прикладної точки зору визначається завданнями державної політики щодо подальшого планування ринкових та соціальних реформ у постсоціалістичних країнах.

Значний внесок у розробку концептуальних засад соціалізації економіки внесли фундаментальні роботи В. Гейця, О. Длугопольського, Л. Ерхарда, А. Мюллера-Армака, В. Ойкена, Ф. Хайєка та інших авторів. Дослідженню особливостей перехідної економіки та транзитивних суспільств присвячені праці А. Гриценка, В. Лазаренка, Н. Паніної, В. Соболева та ін. Різні аспекти соціального капіталу досліджувалися у роботах П. Бурд'є, Н. Гражевської, Дж. Коулмана, А. Москвіної, С. Тютюнникової, Ф. Фукуями та ін. Вивченню поведінкових факторів присвячені роботи К. Бруннера, О. Вільямсона, Д. Канемана, Т. Меркулової, Г. Саймона, А. Тверські та ін.

Результати цих досліджень склали методологічну основу дисертаційної роботи, присвяченої розкриттю особливостей формування соціально-орієнтованої економіки в суспільстві, яке знаходиться посередині різноманітних трансформацій і виявляє ключову залежність від попереднього розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота готувалась в період навчання здобувача в аспірантурі Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна у 2000-2003 рр. Завершення виконання дослідження відбувалось у 2018-2019 рр. в межах планової теми НДР Каразінської школи бізнесу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Розробка інструментарію реалізації стратегії розумної спеціалізації Харківського регіону» (№ держ. реєстрації 0118U002040), де особисто здобувачем розроблено методологічні засади розробки та реалізації регіональної соціальної політики на основі концепції соціально орієнтованої ринкової економіки з урахуванням поведінкового

підходу.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є виявлення та розкриття змісту особливостей формування соціально-орієнтованої економіки в транзитивних суспільствах. Досягнення цієї мети передбачає постановку та вирішення наступних завдань:

- узагальнити розвиток теорій соціалізації економіки й обґрунтувати концептуальні засади соціально-орієнтованої ринкової економіки;
- розкрити сутність соціального капіталу як ресурсу соціально-орієнтованої моделі ринкової економіки;
- окреслити специфіку формування соціально-орієнтованої економіки як передумови ризиків такого формування у трансформаційний та пост-трансформаційний періоди розвитку постсоціалістичного суспільства;
- охарактеризувати негативні наслідки соціального капіталу та форми їх прояву в умовах транзитивного суспільства;
- виявити особливості і тенденції стандартизації соціальних прав та умов життя як напрямку інституціоналізації соціального захисту;
- на основі аналізу світового досвіду розбудови соціальної сфери обґрунтувати актуальні напрями формування соціально-орієнтованої ринкової економіки в Україні.

Об'єкт та предмет дослідження. *Об'єктом* дослідження є процес формування соціально-орієнтованої економіки у транзитивному суспільстві.

Предметом дослідження є особливості формування соціально-орієнтованої економіки, які визначаються змістом та умовами розвитку постсоціалістичних транзитивних суспільств.

Методи дослідження. Дослідження проводилося з застосуванням загальнонаукових та спеціальних методів аналізу. Класифікація концепцій соціалізації економіки, розкриття змісту соціального капіталу проводилися методами наукової абстракції, аналізу і синтезу. Методи системного та структурного аналізу застосовувалися для обґрунтування концептуальних засад соціально-орієнтованої економіки, систематизації негативних наслідків соціального капіталу, структурування ризиків формування соціально-орієнтованої економіки, опису специфіки соціальних реформ в Україні. Засоби крос-культурного менеджменту використано для розвитку концептуальної бази соціально-орієнтованої економіки, аналізу передумов її специфіки під час ринкової трансформації. Статистичний аналіз застосовувався при дослідженні часових рядів даних по забезпеченню населення соціальними послугами. Матричний підхід застосовано для побудови матриці негативного соціального капіталу.

Інформаційну базу дослідження становлять фундаментальні праці, наукові статті вітчизняних та іноземних вчених; національне законодавство та міжнародні нормативні документи; статистичні дані Держстату України; інформаційні та аналітичні матеріали міжнародних організацій; результати вітчизняних та міжнародних опитувань та обстежень, подані у відкритому доступі.

Наукова новизна результатів дослідження, отриманих особисто здобувачем, полягає у наступному:

удосконалено:

- розуміння оптимальних напрямів формування соціально-орієнтованої економіки в умовах постсоціалістичних суспільств: випереджальне творення інститутів соціального захисту перед інститутами ринкової економіки, надання ним вирішальної національної специфіки та опора на механізми самоорганізації населення;

- методологію дослідження соціального капіталу за рахунок систематизації його складових (структура, норми, довіра) та рівнів прояву його наслідків (група, аутсайтери, суспільство), представлених матрицею негативного соціального капіталу, з визначенням шляхів елімінації основних форм останнього (олігархізації та корупції) у транзитивних суспільствах;

- класифікацію ризиків для формування соціально-орієнтованої економіки у постсоціалістичних суспільствах шляхом виділення загроз вибору моделі соціального захисту, які включають обрання неадекватної національним умовам моделі, невизначеність вибору (неприйняття чи зволікання прийняття рішення щодо формування моделі), десинхронізацію ринкових і соціальних реформ, та ризику формування негативного соціального капіталу;

дістали подальшого розвитку:

- визначення причин блокування соціальної спрямованості ринкових реформ у постсоціалістичних суспільствах, які полягають в особливостях соціокультурного середовища, таких, як: висока схильність до уникання невизначеності; інерційність поведінки; наявність короткого радіусу міжособистісної довіри та низької довіри до інститутів держави;

- теоретичне трактування пріоритетних напрямів розбудови соціально-орієнтованої економіки у різних типах суспільства шляхом включення до її концептуальних засад поведінкових (особливості прийняття рішень економічними агентами), ресурсних (особливості функціонування соціального капіталу) та інституційних (рівень довіри) чинників;

- уявлення щодо еволюції європейської практики соціальної політики у напрямку стандартизації і розширення прав працюючих, як основи забезпечення соціального захисту інших категорій громадян.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичне значення отриманих результатів дослідження полягає в розширенні наукових уявлень щодо особливостей формування сучасної соціально орієнтованої економіки у постсоціалістичних країнах, обумовлених інституційними та поведінковими чинниками. Результати дослідження використані в навчальному процесі на факультеті міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна при розробці методичного забезпечення викладання дисциплін «Економічна теорія», «Макроекономіка», «Економічна історія» (довідка № 4002/51 від 27.06.2019 р.).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони

можуть бути застосовані в процесі удосконалення державної соціальної політики при реалізації сучасних трендів соціального захисту, розвитку та подолання негативних наслідків соціального капіталу.

Результати дослідження в частині рекомендованих напрямів розбудови соціальної сфери в Україні, висновки щодо розвитку комунікацій та партнерства між державою, бізнесом і суспільством використані у діяльності Департаменту бюджету і фінансів виконавчого комітету Харківської міської ради при розробці цільових програм фінансового розвитку (довідка № 8-04/89/1 від 21.05.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. У роботах [6] і [11] з переліку опублікованих праць за темою дисертації, виконаних у співавторстві, особистий внесок здобувача полягає, відповідно, у визначенні обмежень впровадження елементів моделі соціально-орієнтованої економіки у різних регіонах України та у виділенні поведінкових засад управління соціальним розвитком регіонів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертаційного дослідження оприлюднені автором на 6 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях: «Пермский регион: история, современность, перспективы» (м. Березники, Росія, 3-5 лютого 2001), «Економічне зростання: стратегія, напрями і пріоритети» (м. Запоріжжя, 19-20 січня 2018), «The Economies of the Balkan and Eastern European Countries in the Changing World» (м. Варшава, Польща, 11-13 травня 2018), «Соціальне підприємництво: теорія, практика та міжнародний досвід» (м. Київ, 18 травня 2018), «Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища» (м. Одеса, 28-29 вересня 2018), «Актуальні питання економіки, обліку, фінансів та права» (м. Полтава, 10 листопада 2018).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 14 наукових праць обсягом 5,43 д.а. (із них 4,87 д.а. належать особисто автору), у тому числі 8 статей у наукових фахових виданнях України, з них 6 статей – у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи становить 258 сторінок. Основний зміст викладено на 196 сторінках. Дисертація включає 27 таблиць та 35 рисунків. Список використаних джерел включає 303 назви на 29 сторінках. Обсяг 6 додатків - 13 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження; висвітлено наукову новизну і практичне значення результатів роботи, представлено інформацію щодо їх апробації та публікації за темою дисертації.

У першому розділі «*Теоретико-методологічні основи соціально-орієнтованої економіки*» проаналізовано зміст теорій соціалізації економіки,

розглянуто сутність та концептуальну модель соціально-орієнтованої економіки, розкрито зміст соціального капіталу як складової цієї моделі.

Теорії соціалізації економіки об'єднують концепції змішаної економіки, орієнтовані на поєднання соціальної справедливості та економічної ефективності.

Еволюція теорій соціалізації економіки відбувалася навколо пошуку оптимального поєднання продуктивних сил ринку, держави та форм самоорганізації населення як ефективної основи для вирішення соціальних проблем. Значними віхами на цьому шляху були моделі соціальної держави, держави добробуту, соціального ринкового господарства.

Незважаючи на розбіжності між теоретиками соціального ринкового господарства щодо цілей та інструментів економічної політики, основна ідея є спільною для всіх. Її суть у тому, що в самій ринковій системі закладені принципи, здатні забезпечити економічне зростання і високий добробут суб'єктів економіки. Проте ринковий механізм має бути «налаштований» відповідним чином: забезпечувати дійову конкуренцію, мотивацію до праці, економічну свободу та рівні права всіх суб'єктів. Завдання такого налаштування має виконати держава.

Концепція соціально-орієнтованої економіки є наступним кроком у методології соціалізації економіки. Ринкова перебудова постсоціалістичних країн розпочалася, коли розвиток вже вступив у стадію інформаційної економіки. Остання висуває на перший план пріоритети розвитку особистості як працівника і як члена суспільства та трансформує ринкові стимули в напряму виходу за рамки індивідуалістичної поведінки *homo economicus*. Це зумовлює необхідність змін у концептуальній базі соціалізації економіки на підставі нової моделі людини – соціально-економічного агента.

Розкрито засади концепції соціально-орієнтованої економіки, до яких включено систему чинників її формування та їх поведінкові передумови.

1. Наявність розвиненої ринкової економіки, як середовища взаємодії суспільних агентів, здатного забезпечити макроекономічне зростання й індивідуальний та суспільний добробут.

2. Присутність «продуктивної держави», здатної забезпечувати зовнішні умови для цього добробуту – соціальні права, гарантії і безпеку, шляхом виконання двох функцій: формування інституційної структури економічної системи і суспільства; відбір оптимальної структури суспільних благ.

3. Вплив соціокультурних і поведінкових передумов: внаслідок розбіжностей у шляхах історичної еволюції члени різних суспільств можуть приймати економічні рішення різним чином і не завжди виходячи з принципу раціональності, внаслідок чого їх вибір може відхилитися від оптимального.

4. Опора на соціальний капітал, як ключовий ресурс економічної системи, який посилює її продуктивність за рахунок зниження трансакційних витрат та забезпечує її гармонійне включення у суспільне середовище.

5. Визнання головною передумовою соціально-орієнтованої економіки досягнення соціального консенсусу через всеохопний соціальний діалог.

У запропонованій концептуальній системі соціальний капітал відіграє

роль «третьої сили», поряд з ринком і державою, виступаючи аналогом економічного порядку В. Ойкена на сучасному етапі розвитку соціуму. Суть соціального капіталу розкривається через: 1) зв'язки, структури, мережі; 2) норми, правила, цінності; 3) довіру. Новітніми тенденціями є виокремлення соціокультурних чинників формування елементів національної специфіки соціального капіталу та виділення ефектів соціального капіталу групи і його впливу на суспільний добробут у самостійний напрям досліджень.

Підхід до соціального капіталу як до ресурсу при побудові соціально-орієнтованої ринкової економіки актуалізує проблему його вимірювання. Аналіз показав, що в цьому плані найбільш розробленою складовою є довіра. Її вимірювання базоване на двох методах: експериментальному і соціологічному. Складнішими для виміру є детермінанти довіри – виявлені крос-культурним менеджментом «культурно-поведінкові орієнтири» кожного соціуму, які кількісно інтерпретуються методом порівняння. Найбільш дискусійним є оцінювання інституційної складової соціального капіталу – соціальних зв'язків, норм і правил. Тут застосовано метод вимірювання соціальної дисфункції і показники, які її характеризують (кількість негативних подій).

Передумовою «включення» соціального капіталу в розбудову соціально-орієнтованої економіки є чітке уявлення про канали його впливу на економічну ефективність, індивідуальний і суспільний добробут. Дисертантом виділено три таких канали: інформаційний (накопичення і трансфер даних у соціальній групі створюють ресурс, застосований кожним членом для поліпшення добробуту); координаційний (керівник застосовує соціальний капітал колективу для покращення результатів діяльності, а з іншого боку, накопичений досвід колективної співпраці компенсує недоліки керівництва); формування преференцій (чинники економічної поведінки індивіда модифікуються відповідно до групових норм взаємовідносин).

Проте соціальний капітал різних груп суспільства може породжувати не лише позитивні, але й негативні зовнішні ефекти, вивчення яких важливе для вірного розуміння концепції соціально-орієнтованої економіки та визначення перспектив її адаптації до різних національних суспільств.

У другому розділі *«Ризики для формування соціально-орієнтованої економіки у транзитивних суспільствах»* розглянуто інституційні, поведінкові та ресурсні особливості постсоціалістичних країн, які визначають об'єктивні обмеження для реалізації ринкових реформ, а також ризики для формування соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Соціальна орієнтація економіки у транзитивних суспільствах проходить в умовах, відмінних від країн класичного ринку. Якщо в останніх завдання полягало у доповненні наявного ринкового механізму методами державного управління соціальним розвитком і суспільного самоуправління, то постсоціалістичним країнам ще треба розбудувати ринковий механізм. Це визначає складність формування соціальної ринкової економіки у перехідному соціумі. Її передумовою є залежність останнього від

соціокультурних умов, що склалися в періоді попереднього розвитку неринкової економіки і накладають специфіку на реалізацію ринкових реформ і формування під час них соціально-орієнтованої моделі. Дисертантом виділено три групи особливостей: інституційні; поведінкові; ресурсно-технологічні.

Інституційні особливості зумовлюються необхідністю розбудувати механізм інтеграції пост-неринкового господарства у суспільне середовище. Якщо метою є створення соціально-орієнтованої ринкової економіки, то завдання держави полягає в тому, щоб при формуванні ринку закласти інституційні основи саме такої моделі економіки. Проте його вирішення блокується великим рядом інституційних залишків соціалістичної епохи, які перешкоджають реформам. Більшість таких залишків стосується успадкованої транзитивним суспільством інституційної структури соціального захисту населення і надання суспільних благ, цілком несумісної із прийнятою у межах соціально-орієнтованої ринкової економіки (табл. 1).

Головними поведінковими властивостями, які потрібно перебороти для активізації соціальних реформ, вважаємо інерцію вчинків та низьку довіру до держави. Інерційність поведінки зумовлюється низкою стереотипів очікувань людей, які визначаються наявною комбінацією соціокультурних детермінант. Її кількісним показником є тривалість інерції певного стереотипу поведінки, яка залежить від числа його послідовників і ступеня їх прихильності до нього. З часом обидва параметри можуть зменшуватися – перший з демографічних причин, а другий – заходами державної політики. Відтак період інерції визначає перспективи і напрями реформаційної політики.

Для постсоціалістичних країн це означає неодмінність надання соціальної спрямованості кожному заходу розбудови ринкової економіки. Транзитивні суспільства потребують випереджального творення інститутів нової ефективної системи соціального захисту перед формуванням інститутів ринкової економіки.

Довіра чинить протилежний інерції вплив на формування соціальної ринкової економіки. Висока довіра до інститутів держави підвищує продуктивність взаємодії влади, громадян та бізнесу, що позитивно впливає на успішність інституційних перетворень. Висока міжособистісна довіра сприяє досягненню суспільного консенсусу при виборі моделі розвитку економіки в період до та після здійснення ринкової трансформації.

Кількісні показники довіри до ринкових перетворень у різних країнах транзитивного суспільства істотно розбігаються: на тлі високого суспільного консенсусу у Східній Європі вони залишаються низькими у країнах колишнього СРСР. Таке ставлення до ринкових реформ унеможливило успішну реалізацію курсу на побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки, що і було продемонстровано під час та після реформації.

Ресурсно-технологічні особливості творення соціально-орієнтованої економіки у транзитивному суспільстві пов'язані з обмеженістю суспільних коштів, доступних для реалізації ринкових реформ та підтримання соціальних гарантій. Наслідком стає неспроможність держави забезпечувати

соціально захищеність – ключову рису соціально-орієнтованої економіки. Це ставить під сумнів не лише здійснення практичних заходів щодо створення останньої, але й розроблення її принципової концепції.

Таблиця 1

Узагальнені риси моделей соціальної політики та соціального захисту у країнах планової та соціально-орієнтованої ринкової економіки

Елементи	Характеристики	
	<i>Планова соціалістична економіка</i>	<i>Соціально-орієнтована ринкова ек-ка</i>
Політичні умови виникнення	Моністична державна система. Відсутність автономних інститутів громадянського суспільства	Плюралістична партисипативна демократія і розвинене громадянське суспільство
Панівний принцип	– Відповідальність держави за становище кожного індивіда	– Відповідальність суспільства за кожного громадянина
Концептуальні засади	– Панування соціальної сфери над економікою та мінімізація зв'язку соціальної й економічної політики; – Пріоритетність підвищення рівня життя всіх громадян над компенсацією втрат окремих категорій; – Підміна соціального захисту соціальним забезпеченням; – Всезагальність соціальної політики та селективність соціального захисту	– Похідність соціальної сфери від економіки та жорсткий зв'язок між соціальною й економічною політикою – Домінування персоніфікованих гарантій компенсації ризиків чи втрат громадян; – Пріоритетність соціального захисту над соціальним забезпеченням; – Всезагальність соціальної політики та системи соціального захисту.
Відмітні риси	1. <u>Тип</u> політики - перерозподільна з жорсткою централізацією формування і розподілу коштів. 2. <u>Об'єкти</u> політики – переважно працюючі групи населення. 3. <u>Цілі</u> політики: – максимізація залежності суспільства від держави через перетворення соціальних виплат на основний канал підвищення рівня життя громадян; – вирівнювання доходів усіх груп населення на рівні, що відповідає соціальному мінімуму	1. <u>Тип</u> політики - перерозподільна з кількома центрами формування і розподілу коштів. 2. <u>Об'єкти</u> політики – всі основні групи населення. 3. <u>Цілі</u> політики: – мінімізація залежності суспільства від ринку та держави через перетворення соціальних виплат на інструмент компенсації певних ризиків та втрат громадян; – корекція соціальної стратифікації шляхом піднесення доходів малозабезпечених груп населення
Фінансування та роль публічних фінансів	– Виключно державне (через бюджетну систему, СФС та систему пенсійного забезпечення). – Фінансова основа – пласка система оподаткування. – Асиметрія соціальних видатків: панування деперсоніфікованих видатків із СФС над соціальними виплатами окремим індивідам (пенсійними і страховими)	– Змішане державно-приватне партнерство. Роль публічних фінансів зрівняна з державними. – Фінансова основа – прогресивна система оподаткування. – Асиметрія соціальних видатків: панування пенсійних і страхових соціальних виплат окремим індивідам над деперсоніфікованими соціальними видатками

Джерело: власна розробка автора

Особливості середовища формування соціально-орієнтованої економіки у перехідному постсоціалістичному суспільстві обумовлюють пов'язані з цим переходом ризики. Виділено дві групи ризиків: вибору

моделі соціального захисту та формування негативного соціального капіталу.

Ризики відбору моделі соціального захисту включають загрози обрання неадекватної моделі, невизначеності вибору (зволікання прийняття рішення з формування національної моделі), десинхронізації і неузгодженості ринкових і соціальних реформ. Країнам Східної Європи вдалося уникнути всіх їх проявів. У регіоні Південної Європи виявився ризик десинхронізації ринкових і соціальних реформ: запізнення у здійсненні ринкової перебудови позбавило змоги створити економічну основу соціалізації економіки за консервативним варіантом. У країнах колишнього СРСР реалізувалися всі три ризики: запізнення формування національної моделі соціального захисту; неявне обрання неадекватної моделі (фактичний дрейф у бік ліберальної моделі, яка передбачає недостатній рівень соціального захисту та участі держави); неузгодженість ринкових і соціальних реформ (неадекватність обраної ліберальної моделі соціального захисту сформованому «неліберальному» ринку).

Особливістю формування соціально-орієнтованої економіки у транзитивному суспільстві є також ризик накопичення негативного соціального капіталу. Солідарно з А. Портесом під «негативним соціальним капіталом» ми розуміємо негативні наслідки, які може створювати соціальний капітал будь-якої соціальної спільноти (структури, мережі). Негативні наслідки соціального капіталу проявляються на трьох рівнях: для учасників, об'єднаних структурою зв'язків, інших агентів - аутсайдерів даної спільноти, а також для суспільства в цілому. Поєднуючи критерії рівня прояву і структури соціального капіталу, розроблено матрицю негативного соціального капіталу, яка визначає негативні наслідки кожної складової капіталу, що проявляються на відповідних рівнях (табл. 2).

Для транзитивного суспільства типовим є функціонування негативного соціального капіталу у двох формах: олігархічних структур та корупційних зв'язків і мереж. Вивчення еволюції обох негативних форм дозволило визначити, що ризики формування відділеного від інтересів суспільства соціального капіталу олігархічних структур виникають на етапі ринкової трансформації, яка передбачає радикальну зміну інституту власності і супроводжується збільшенням інституційної неупорядкованості, а ризики реалізації його наслідків – у пост-трансформаційний період розбудови інститутів щойно створеної ринкової економіки.

Аналіз динаміки індексу сприйняття корупції (*CPI*) засвідчив, що зростання корупції є спільною рисою всіх країн транзитивного суспільства на початку ринкової трансформації. Розбіжності між країнами виникають у пост-трансформаційному періоді і зумовлюються мірою розвиненості суспільної довіри. Країни Східної Європи, які шляхом поєднання ринкових реформ з розширенням соціальної сфери укріпили довіру до інституту держави, а шляхом формування недержавних установ сприяли розвитку міжособистісної довіри, успішно подолали ризик формування негативного капіталу корупційних зв'язків наприкінці реформаційного періоду. Напроти, дані пострадянських країн підтверджують накопичення й укорінення цього виду

соціального капіталу по завершенні трансформаційних процесів.

Таблиця 2

Матриця негативного соціального капіталу

Рівні прояву негативних наслідків	Складові соціального капіталу		
	<i>Структура зв'язків, мережі</i>	<i>Норми та правила</i>	<i>Довіра</i>
<i>Спільнота (мережа, група)</i>	Додаткові зобов'язання	Обмеження індивідуальної свободи; Посилення соціального контролю; Закріплення негативних стандартів і зниження соціальних норм	Ризик прийняття неефективних рішень, зловживання довірою
<i>Зовнішнє середовище (аутсайдер)</i>	Обмеженість доступу до ексклюзивних вигід	Забезпечення виключеності аутсайдерів, формування спільнот типу «закритий клуб»	Посилення недовіри до аутсайдерів
<i>Суспільство</i>	Посилення гетерогенності та стратифікації; Зниження консолідації; Підвищення нерівності, конфронтація	Конфлікт групових і суспільних норм	Сегментація довіри; Ефект заміщення довіри: ослаблення довіри до громадських і державних інституцій на тлі посилення міжособистісної довіри в групах

Джерело: власна розробка автора

Третій розділ *«Особливості формування соціально-орієнтованої економіки в Україні»* присвячено аналізу сучасного стану соціальної сфери та окресленню шляхів реформування системи соціального захисту в Україні.

Трансформаційний етап розвитку транзитивного суспільства в Україні відзначається десинхронізацією економічних і соціальних реформ: формування інституційної структури нової системи соціального захисту почалося значно пізніше ринкових перетворень (приватизації, лібералізації цін та ін.). Це призвело до того, що, по-перше, побудова ринкової економіки проводилася без налаштування на соціально-орієнтовану модель; по-друге, старі механізми соціального захисту, руйнуючись, у пост-трансформаційний період стали в протиріччя з новим, ринковим, середовищем і втратили спроможність виконувати свої функції, що виразилось у кризі соціальної сфери. До негативних тенденцій добробуту громадян в українському суспільстві належать: зниження доходів населення, розширення нерівності і поляризації розподілу доходів, зростання і зміна структури бідності.

Інституційні кроки, проведені за 2002-2017 рр. щодо реформування соціальної сфери, показують дрейф України в бік консервативної моделі соціального захисту, яка зберігає за державою значні функції з підтримки соціальної сфери. Проте цей дрейф є неусвідомленим, тому безсистемним і мало контрольованим з боку держави, що вимагає його об'єктивної оцінки.

Ми дійшли висновку, що консервативний сценарій соціалізації економіки слід вважати адекватним умовам транзитивного суспільства:

недостатнім темпам зростання економіки й обмеженості бюджетних коштів; відсутності довіри до держави; посиленню авторитаризму здійснення реформ за підміни загально соціального консенсусу домовленостями владних еліт та олігархату; поведінковим факторам (інерції, униканню невизначеності, патерналістським упередженням). Наявність цих рис є вагомим аргументом проти реалізації у транзитивному суспільстві ліберальної чи соціал-демократичної моделей соціального захисту. Перевагою консервативної моделі в умовах України є акцент на забезпеченні соціальної захищеності працюючого населення, що створює основу для економічного зростання, необхідного для соціального забезпечення більш широких верств населення.

Проте основа консервативної моделі – заміщення системи соціального забезпечення всього населення механізмами соціального страхування його працюючої частини – вступає в протиріччя з чинниками соціокультурного середовища транзитивного суспільства, тому її повномасштабне відтворення у пострадянських країнах мало ймовірно. Отже слід наголосити на тривалості формування консервативної моделі та необхідності суспільного контролю за її формуванням з метою її своєчасного корегування.

Актуальним світовим трендом інституційного забезпечення соціального захисту і гарантій є стандартизація соціальних прав і умов життя. Аналіз показав, що цей процес у Євросоюзі йде шляхом розширення прав працюючих і умов праці, при цьому увага переноситься із забезпечення безпечних та гідних умов праці на загальні права, що забезпечують правову й економічну захищеність працюючих (рис. 1).

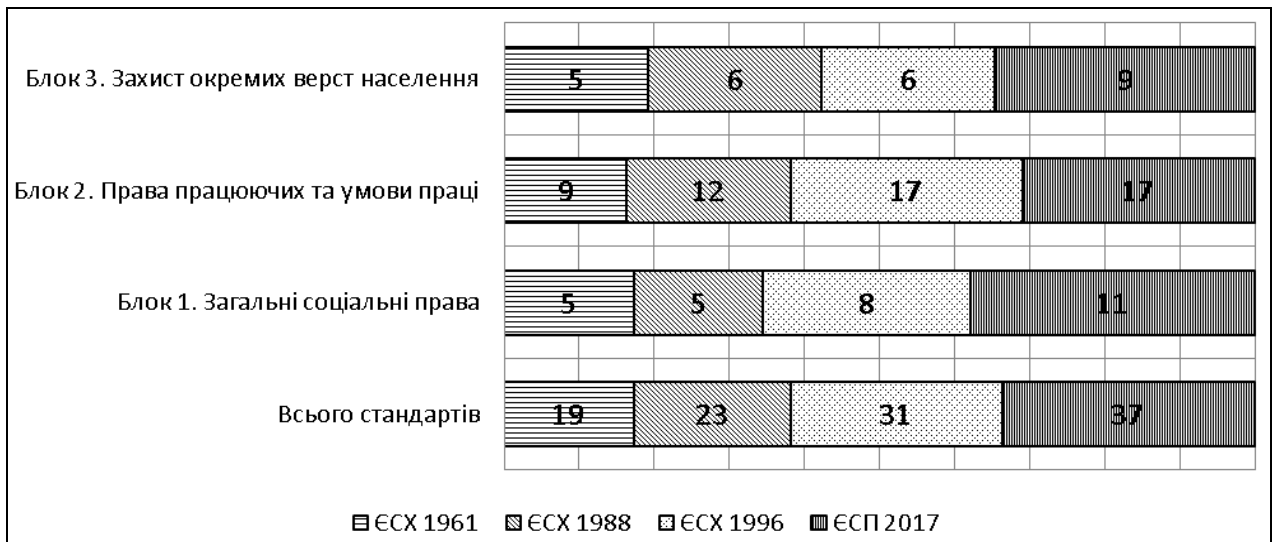

Рис. 1. Структура стандартів соціальних прав, 1961–2017 роки (ЄСХ - Європейська соціальна хартія, ЄСП - Європейські засади соціальних прав) Розроблено автором за даними: [Council of Europe. Social Rights Monitoring 2017].

Для України пріоритет прав працюючих особливо важливий, оскільки за роки ринкової перебудови здійснювалося невинне знецінення праці, що відобразилось і в умовах праці, і в «сірих» схемах використання робочої сили.

Відмітною рисою формування соціально-орієнтованої економіки у транзитивному суспільстві є протиріччя між активною роллю держави,

необхідною для розбудови такої моделі, та рівнем довіри, який обмежує реалізацію функцій держави. Падіння довіри до державних інститутів зумовлюється глибиною кризи пореформеної економіки. Певною мірою це мало місце в усіх країнах, але в Україні набуло найбільш гострої форми.

Для нашої країни характерним є низький рівень довіри до інститутів держави та висока міжособистісна довіра. Таке поєднання чинників довіри створює умови для процесів самоорганізації та формування громадянського суспільства, яке може сприяти виконанню деяких функцій державних органів, компенсуючи зниження результативності їх діяльності внаслідок недовіри населення. Міжнародні оцінки розвитку громадянського суспільства (індекс стійкості громадських організацій – CSOSI, вимірюваний за 7-бальною шкалою: 1 - найвищий рівень, 7 - найнижчий) показують позитивну динаміку і лідируюче положення України в групі пострадянських країн.

Це надає оптимізму надіям на подолання кризи довіри при формуванні соціально-орієнтованої економіки – проте за умови пріоритетної підтримки взаємодії державних і громадських інститутів, налагодження соціальних комунікацій між суспільством, бізнесом і державою.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та представлено нове вирішення актуального наукового завдання розкриття змісту особливостей формування соціально-орієнтованої економіки та вироблення заходів її поетапної розбудови у транзитивних суспільствах. Це дозволило сформулювати наступні теоретичні висновки.

1. Обґрунтовано систему базових положень концепції соціально-орієнтованої економіки, яка є сучасним кроком у розвитку методології соціалізації економіки: 1) ефективність ринкового механізму, як середовища взаємодії господарських агентів, і його здатність забезпечити економічне зростання й індивідуальний та суспільний добробут; 2) цілеспрямована продуктивна роль держави у забезпеченні добробуту; 3) впливовість поведінкових властивостей і чинників соціокультурного середовища на економічні рішення; 4) розгляд соціального капіталу як ключового ресурсу економічної системи; 5) пріоритетність досягнення соціального консенсусу.

2. Залежність від попереднього розвитку економіки неринкового типу зумовила ресурсні, інституційні і поведінкові особливості формування соціально-орієнтованої моделі в умовах транзитивних постсоціалістичних суспільств. Ресурсні особливості пов'язані з економічним спадом у трансформаційному періоді, структурною перебудовою економіки, що приводить до обмеженості бюджетних коштів та унеможливорює виконання державою своїх функцій щодо забезпечення соціальних гарантій.

Інституційні особливості визначаються необхідністю забезпечити «подвійну трансформацію» господарської системи (зміну механізму управління економікою та концепції соціальних пріоритетів суспільства), що вимагає синхронізації ринкових і соціальних реформ. Здійснення перетворень інститутів стримується відсутністю свідомого вибору моделі соціалізації

створюваної ринкової економіки та рядом поведінкових рис, таких як інерція, довіра та їх детермінанти. Висока довіра підвищує продуктивність взаємодії влади, громадян і бізнесу, що стимулює темпи реформ. Висока інерційність поведінки перешкоджає вкоріненню нових норм взаємодії. Пострадянські суспільства вирізняються вкрай високою інерцією поведінки, низьким рівнем інституційної і помірним – міжособистісної довіри.

3. Формування соціально-орієнтованої економіки у транзитивному суспільстві пов'язано з ризиками прийняття невірної рішення стосовно: відбору адекватної моделі соціального захисту; визначеності вибору; синхронізації та узгодженості ринкових і соціальних реформ. У такому суспільстві немає підстав для застосування ліберальної моделі розвитку соціальної сфери, а з іншого боку, є низка ризиків орієнтації на соціально-демократичну модель. В умовах слабкого економічного зросту, ослаблення довіри до інститутів держави на тлі збереження патерналістських стереотипів поведінки, слабкого соціального консенсусу і панування короткого радіусу довіри, єдино виправданим є формування консервативної моделі.

4. Інституційні кроки, проведені після 2000 р. щодо реформування соціальної сфери, свідчать про дрейф України саме в бік консервативної моделі соціального захисту. Згідно цієї моделі основною метою подальших реформ має стати забезпечення пріоритету зайнятості і інтересів працюючого населення в державній політиці, а їх базовим напрямом – створення передусім для працюючих сприятливих економічних і соціальних умов, включаючи підвищення оплати праці, гарантування соціальних стандартів і зміцнення соціального захисту. Це стимулює економічне зростання, необхідне для поступового поширення соціального забезпечення на ширші верстви населення. Проте повномасштабне відтворення консервативної моделі у пострадянському суспільстві малоімовірно в силу її протиріччя чинникам соціокультурного середовища такого суспільства. Тому слід наголосити на тривалості формування тут консервативної моделі та необхідності контролю за її формуванням з боку держави та громадянського суспільства.

5. Актуальним європейським трендом інституційного забезпечення соціального захисту є стандартизація соціальних прав і умов життя, яка йшла шляхом розширення прав працюючих. Для України акцент на соціальних правах працюючих зумовлюється радикальним знеціненням праці за роки трансформації, відображеним і в умовах праці, і в тіньових схемах залучення робочої сили. Тому зміцнення інституційної бази соціального захисту саме працюючих громадян є нагальним завданням формування соціально-орієнтованої економіки у пост-трансформаційний період.

Орієнтація реформ на інтереси зайнятого населення передбачає заходи, спрямовані на підвищення мінімальної заробітної плати, розвиток різних видів соціального страхування, впровадження міжнародних стандартів управління виробничою безпекою й умовами праці та інші аспекти зміцнення економічної, правової і соціальної захищеності працюючих громадян.

6. У сучасній Україні найдієвішим ресурсом реформування виступає соціальний капітал у формі інститутів громадянського суспільства. Останні

довели спроможність розв'язати характерне для транзитивного суспільства протиріччя між необхідністю активної ролі держави та дуже низьким рівнем довіри, який обмежує можливості її реалізації, виконавши роль «страховки» для інститутів держави у їх діяльності і надавши їм час, необхідний для зміцнення довіри громадян. Тому на перший план політики розвитку пост-трансформаційного суспільства мають висуватися завдання зміцнення взаємодії державних і громадських інститутів, налагодження широких соціальних комунікацій між соціумом, бізнесом і державою.

7. Україна відзначається серед транзитивних країн накопиченням найбільшого негативного соціального капіталу різних спільнот. Його наслідки слід розглядати з позицій: учасників спільноти, об'єднаних певною структурою зв'язків; агентів – аутсайдерів спільноти; та суспільства в цілому. Запропоновано трирівневу структуру (матрицю) негативного соціального капіталу за критерієм рівня прояву негативних наслідків та розкрито їх зміст для кожної складової соціального капіталу (структури, норм, довіри). Доведено, що ринкова трансформація, яка супроводжується збільшенням інституціональної невизначеності та інституційної непорядкованості, реалізує ризики формування негативного соціального капіталу олігархічних структур, а також корупційних зв'язків і мереж, наявність яких блокує формування соціально-орієнтованої економіки. Їх подолання залежить від продуктивності стратегії руйнування структур такого капіталу. А якщо метою є руйнування структур, то об'єктом політики має стати не окремий економічний агент, що вступає у корупційний зв'язок, а корупційні мережі як такі: умови їх виникнення і існування, характер зв'язків, точки їх вразливості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у зарубіжних наукових фахових виданнях та прирівняних до них вітчизняних виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз:

1. Грецька-Миргородська В.В. Особливості вибору моделі соціально-орієнтованої економіки в умовах ринкової трансформації // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Економіка і управління». 2018. № 4. Том 29 (68). С. 6-11. (*Index Copernicus*).

2. Грецька-Миргородська В.В. Формування соціально-орієнтованої економіки: поведінкові передумови аналізу // Ефективна економіка. 2018. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua> (*Index Copernicus*).

3. Грецька-Миргородська В.В. Концепції соціалізації економіки: що нового вносить поведінковий підхід? // Науковий Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2018. № 20. С. 117-121 (*Index Copernicus*).

4. Грецька-Миргородська В.В. Формування негативного соціального капіталу в період ринкової трансформації // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2018. Вип. 30. Ч.3. С. 7-11. (*Index Copernicus*).

5. Грецька-Миргородська В.В. Динаміка соціального забезпечення в Україні за період від початку ринкової трансформації // Ефективна економіка.

2019. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (*Index Copernicus*).

6. Грецька-Миргородська В.В., Максимов М.С. Концепції соціально-орієнтованої економіки та поведінковий підхід як змістовний базис для державної політики в сфері місцевого соціально-економічного розвитку // Бізнес Інформ. 2019. № 8. С. 83-94 (*Index Copernicus*). *Особистий внесок здобувача: визначення обмежень впровадження певних елементів моделі соціально-орієнтованої економіки у різних регіонах України.*

Статті у наукових фахових виданнях України:

7. Грецкая В.В. Европейский опыт формирования и функционирования системы социально-рыночного хозяйства / Проблемы прискорення розвитку економіки // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна». 2001. № 530. С. 17-20.

8. Грецька-Миргородська В.В. Інституалізація соціальних прав в Євросоюзі: аналіз тенденцій стандартизації // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна». 2017. Вип. 93. С. 41-47.

II. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Грецкая В.В. Использование германского опыта для формирования социально-рыночной экономики в Украине // Пермский регион: история, современность, перспективы: Материалы Международной научно-практической конференции, 3-5 февраля 2001 г.: тезисы докл. Березники, Верхнекамский госуниверситет, 2001. С. 323-325.

10. Грецька-Миргородська В.В. Показники соціально-орієнтованої економіки та фактори, що їх формують // Економічне зростання: стратегія, напрями і пріоритети: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції, 19-20 січня 2018 р.: тези доп. Запоріжжя, Східноукраїнський інститут економіки та управління, 2018. Ч. 1. С. 55-59.

11. Hretska-Myrhorodska V. and Maksymov M. Creation of a socially-oriented economy through territorial development strategies: behavioral approach // The Economies of the Balkan and Eastern European Countries in the changing World: Book of abstracts, 11-13 May 2018: abstr. Warsaw, 2018. P. 73-74. URL: <http://ebeeec.teikav.edu.gr/documents/2019/ebeeec2019abstracts.pdf> (accessed date: 09.09.2018). (*Особистий внесок здобувача: визначення регіональних ресурсів управління соціальними програмами.*)

12. Грецька-Миргородська В.В. Поведінковий підхід в питаннях формування соціально-орієнтованої економіки на рівні місцевого самоврядування // Соціальне підприємництво: теорія, практика та міжнародний досвід: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 18 травня 2018 р.: тези доп. Київ, 2018. С. 124-127. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/news/20180613/18-5454.pdf (дата звернення 09.09.2018).

13. Грецька-Миргородська В.В. Негативні наслідки соціального капіталу: зміст і класифікація // Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції,

28-29 вересня 2018 р.: тези доп. Одеса, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2018. С. 193-195.

14. Грецька-Миргородська В.В. Особливості вибору моделі соціально-орієнтованої економіки в Україні // Актуальні питання економіки, обліку, фінансів та права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції, 10 листопада 2018 р.: тези доп. Полтава, Центр фінансово-економічних наукових досліджень, 2018. Ч. 2. С. 15-16.

АНОТАЦІЯ

Грецька-Миргородська В.В. Особливості формування соціально-орієнтованої економіки в транзитивних суспільствах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. - Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2019.

Виявлено особливості формування соціально-орієнтованої економіки в транзитивних суспільствах, які здійснюють «подвійний перехід» – зміну механізму управління економікою та концепції соціальних пріоритетів. Виокремлено концептуальні засади соціально-орієнтованої економіки з урахуванням поведінкових чинників її формування. Розкрито можливості застосування соціального капіталу як ресурсу соціально-орієнтованої економіки. Окреслено ресурсні та інституціональні особливості та ризики формування соціально-орієнтованої економіки у транзитивному суспільстві.

Розроблено шляхи адаптації світових моделей соціально-орієнтованої ринкової економіки до умов України та обґрунтовано пріоритетні заходи щодо формування національної моделі соціально-орієнтованої економіки.

Ключові слова: соціалізація економіки, соціально-орієнтована ринкова економіка, транзитивне суспільство, соціальний захист, соціальний капітал.

ABSTRACT

Hretska-Myrgorodska V.V. Peculiarities of the Social Oriented Economy Creation in Transitive Societies. – Manuscript.

Thesis for the Candidate of Sciences degree in Economics, specialty 08.00.01 – Economic Theory and History of Economic Thought. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The thesis is devoted to a complex systemic-theoretical study of peculiarities of the Social oriented economy formation in the transitive post-socialist societies that carry out a «double shift» (change of the economy governing mechanism and of the societal priorities concept) being basically dependent on conditions formed in periods of their non market development. It reveals the conceptual bases of the social oriented economy considering the socio-cultural, institutional and behavioral factors of its formation as well as their behavioral determinants. It also discloses opportunities and limitations that the social capital can obtain as a resource of the social oriented market economy operation. The set of positive and negative

consequences of the social capital functioning is systematized and submitted as a matrix of the negative social capital which can serve a tool for defining the ways of elimination of its basic forms (oligarchization and corruption) in a transitive society.

The study enabled to outline the resource, institutional and socio-cultural peculiarities as well as main contradictions and risks of the social oriented economy formation in transitive post-socialist society. We found that these risks comprise threats of accepting incorrect decisions in such spheres as a choice of an adequate model of social protection; a certainty of the choice made; and de-synchronization of the market and social reforms. As a way of their minimization we offer a conscious transition of society to “conservative” model of social oriented economy which we considered adequate to conditions of post-socialist socium such as insufficient rates of economic growth and deficit of budgetary assets; low confidence to the state; strengthening of authoritarian forms of reforms realization with substitution of a societal consensus by partial arrangements of authorities and oligarchate; behavioral factors (inertia, uncertainty avoidance, paternalistic expectations). Presence of these traits serves a powerful argument against realization in transitive society of “liberal” and “social-democratic” models of social protection. On the other hand, it was shown that some footings of the conservative model come into conflict with factors of socio-cultural environment of transitive society. Hence its full-scale reproduction in post-USSR countries was proved as improbable, and emphasized on necessity of public control over formation of the social oriented economy aimed at its updating.

Such a control in a transitive society cannot be established by the state that suffers from a crisis fall of societal confidence to its institutes. The compensatory function here may be undertaken by a civil society that offers many forms of self-organization of population. Therefore a primary political task of advancing a post-transformational society should embrace the strengthening of communications between a society, business and state.

Global trends in evolution of a social protection system in a modern society are determined. Comparing the European experience of social policy advancement to peculiarities of transitive post-socialist society, the ways of adaptation of global social oriented market economy models to conditions of Ukraine are elaborated with validation of stages and priority measures of forming the national social oriented economy model. The latter primarily encompass outstrip in creation of institutes of the social protection before institutes of the market economy, tools of elimination the oligarchic groups’ and corruption networks’ impact, and support on insuring mechanisms of the people’s self-organization.

Key words: socialization of economy, social oriented market economy, transitive society, social protection, social capital.

Грецька-Миргородська Вікторія Вікторівна

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОЇ
ЕКОНОМІКИ В ТРАНЗИТИВНИХ СУСПІЛЬСТВАХ**

Спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Відповідальний за випуск д.е.н., проф. В.Є. Лазаренко

Формат 60×84 1/16. Ум. друк. арк. 1,05. Наклад 100 прим. Зам. 1.
Підписано до друку 10.01.2020. Папір офсетний.
Надруковано з макету замовника у КП «Міська друкарня»
61002, м. Харків, вул. Алчевських, 44.
Свідоцтво про державну реєстрацію
серія ДК № 5495 від 22.08.2017 р.